

Alapelvek tréfája

A legádázabb viták mindig a legegyszerűbb alapelvek körül zajlanak, és gyakran csak a félreértés ad rájuk alkalmat. Elkerülni nehéz őket, de tárgyilagos vizsgálattal elérhetjük, hogy ne önkényes szempontok alapján vagy hozzá nem értés miatt állapítsunk meg azonosságot vagy különbséget, hanem a logikai meghatározottságot vegyük tekintetbe.

A hegeli történelemfilozófia alap gondolata egyszerű elv, és tulajdonképpen semmi újdonságot nem hoz: a logikában eredményül kapott fogalmat egy különös tárgyra, a történelemre alkalmazza. Ennek lényege pedig az, hogy a világ nem „örült, balga történés“, hanem egy folyamat, melyben *a szellem megismeri önmagát* a tárgyiság elemében; vagy ami ugyanaz: *létrehozza önmagát mint magáért-valót*. Amit létrehoz, nem önkényes vagy esetleges tartalom, hanem maga az abszolút eszme, az ésszerű; az emberi közösségre vonatkoztatva: a szabadság. A szellem abszolút folyamat, önmagát megvalósító cél, és önlétrehozásának eredménye a világ-történelem.

A hétköznapi, nem filozófiai tudat számára ez furcsa és képtelen kiagyálás, igaz érteleme szerint azonban sokkal közelebb áll felfogásunkhoz, semmint első látásra gondolnók.

A filozófia egyébként könnyen megtréfálja az embert, ha nem akar tudomást venni arról, hogy hétköznapi fogalomhasználata esetleg eltér a kategóriák meghatározottságától. Szívesen valljuk például Descartes cogito...-ját, mert egy tiszta és egyértelmű racionalizmus alaptételének tekintjük. De a következményeit már nehezen tudnók beilleszteni világképünkbe. Közelebbi jelentése az, hogy *csak* a gondolkodó szubsztancia *van*, csak az objektív gondolat léttel bíró; és a tárgyi, érzéki világ nem feltétlenül jogosult a valóság megtisztelő jelzőjére, hanem csak látszat-lét vagy *nem-lét*. S ami még riasztóbb: ha csak a gondolat lét, és a megismerés nem más, mint az önmaga egyszerűségéből a kategóriák sokaságává kibontakoztatott fogalom rendszere, akkor üres szóbeszéd lesz minden különbségtevés ontológia és gnoszeológia között. Ha az alaptételt vállaltuk, a következményt is vállalnunk kell; ha nem így teszünk, hanem önkényesen kiválasztjuk, ami előzetes feltevéseinknek megfelel, és elutasítjuk, ami azoknak ellentmond — még ha az előbbiekből következik is —, semmi közünk a gondolkodáshoz általában.

Miért volt szükség erre a kitérőre, hiszen nem Descartes-ról és nem a hétköznapi tudat tévedéseiről van szó! Ki fog derülni azonban, hogy nem volt teljesen haszontalan, mert valami ehhez hasonló van az említett hegeli princípiumhoz való viszonyunkban.

A mi felfogásunktól sem idegen a szubjektív célszerűség feltételezése. Az ember értelmesen cselekszik, meghatározott célt tűz maga elé, és azt megvalósítja a tárgyi elemekben; a szubjektum itt mint különös akarat és cél van meghatározva, és ennek felfogásában nem rejlik semmi nehézség. Azután azt tapasztaljuk, hogy a tevékenység eredményeként még más is létrejön, mint az, ami a szubjektum (egyén, csoport, osztály) szándékában állott, valami olyasmi, amit esetleg senki sem akart. A különös tevékenységek eredőjeként létrejön még egy általános mű is, amelyben öntudatlanul mindenki munkálkodik: „teszik, de nem tudják.“ A létrejött (és egyúttal szakadatlanul létesülő) általános mű, a „társadalmi tevékenység“, noha csak a különösen és a különös által jön létre, mégis kiszolgáltatva az egyesek önkényének vagy a véletlennek, hanem saját szükségszerűsége és törvényei vannak;

úgyhogy akkor is létrejön, ha senki nem tűzi ki céljául létrehozását, hanem vagy mit sem tud róla, vagy éppenséggel ellene tevékenykedik. Ebben a folyamatban fejlődést, haladást látunk, s itt az objektív törvényszerűséget „tendenciaként” — cél nélküli célszerűségként fogjuk föl.

Hasonlítsuk ezt össze a hegeli felfogással. Eszerint a *különös* cselekvésnek nem önmagában van célja, illetve önmagában való célja mellett eszköz egy másik, az *általános* mű szolgálatában: ez a mű a szellem önlétrehozása. Az egyének itt éppúgy mit sem tudnak erről („teszik, de nem tudják”), vagy tudják és személyes céljuknak tekintik, vagy éppenséggel ellene tevékenykedhetnek. Az általános mű szubsztanciája szerint önlétrehozás, a szellem önteremtése az ellentétes vagy közömbös különös tevékenység ellenében, de nem azon kívül, hanem csakis benne, csakis általa.

Ha *csak* a különös célszerűség megvalósulását tételeznők, akkor a történelem csak önkény és véletlen játékának tere volna, és a haladás gondolata elvileg értelmetlen lenne: minden különös csoport csak a maga szabadságát akarná megvalósítani, és mivel mindegyik csak *egy* különös, semmivel nem volna előbbrevaló, mint a többi. A történelemtudománynak meg kellene elégednie az események leltározásával, a cselekvésnek pedig beérnie azzal a tudattal, hogy csupán szubjektív érdekeit követi, a magán- és magáért-való igaz, az erkölcs hiú és értelmetlen ábránd. Vagy pedig az elmélet csak egy ideális társadalomban érvényes, ahol a különös érdek egybeesik az általánossal, összemberivel, haladásra pedig nincs szükség, mert megvalósult a legteljesebb, végleges szabadság: történelemfelfogásunk csak a történelem megszűnése után bekövetkező állapotban lenne érvényes.

Ha tehát csupán elméletünk alkalmazhatóságának módszertani alapelvét tartanók szem előtt, akkor is meg kellene elégednünk, hogy a történelem a különös cselekvés által közvetített általános tevékenység, amely szükségszerűen egy cél felé tart. A „tendencia” képzelet már egy bátortalan lépés ebben az irányban: felvesz egy célszerűséget, de mivel a célt még a legelvontabban sem tudja meghatározni, mindjárt le is tagadja. Hogy ez a meghatározottság mi lenne, kitűnik az eszme fogalmának kifejtéséből. Ha a különös tevékenységnek nincs magáért-való fennállása, hanem csak közvetítő (vagyis eszköz) az általánoshoz, az általános pedig az önmagát a különös által közvetítő fogalom, akkor az általános: *önlétrehozás egyetememes méreteken*. Bármily különösnek tűnjék ez, mégis immanensen benne rejlik minden felfogásban (és nem ellentétes vele!), amely a történelmi szükségszerűséget vagy a fejlődés objektív tendenciáját tételezi.

Ha pedig a logikai levezetés eredménye nem tartja tiszteletben köznapi képzeleteinket — talán mégse a logikát hibáztassuk.

Huszár Vilmos

